

*A jelen múltja és a múlt jelene**Szubjektív töprengések hollétiünkről és irodalomértésünk dilemmáiról*

Hitel rokonszenves nyíltsággal megfogalmazott szerkesztői levele arra biztat, hogy valami látleletfélét adjak hollétiünkről s a minket környező kulturális, irodalmi kondíciókról. A kérésnek nem nehéz eleget tennem, annál inkább, mert a személyes esszé műfaja megengedi, hogy a roppant kérdéskörnek csak néhány elágazását érintsem. S hozzá még azt is lehetővé teszi, hogy a közérzetjelzés, helyzetjelentés ürügyén a sokféle fegyelem kötelékéből kilépve kissé kibeszélhessem szomorúságaimat. Mert, sokunkkal együtt, természetesen én sem érzem jól magam a bőrömben. Magyar állampolgárként, irodalmunk „tisztos iparának” munkásaként és XXI. századi emberként is különböző-különb gúzsok szorongatnak. A környező determinációk egy része persze kérlelhetetlen; a méltánytalansággal perlekedő lamentáció, a naiv felháborodás e tényeken tehetetlenül, száználmasan törik meg. Az Osztrák–Magyar Monarchia sáncai mögül réges-rég kicsöppent, önmaga megvédésére képtelen, nagyhatalmi viszonyoknak, gazdasági akaratoknak kiszolgáltatott ország polgára vagyok. Hazám a maga sajátos nyelvével a szláv, latin, germán Európában parányi kisebbségként létezik. A kor, amelyben élnem adatik, a világgazdaság egyoldalúan gazdaságcentrikus érája; a szellemi emberség, bármennyi alázattal és szorgalommal végezze is a dolgát, e körülmények közt sohasem mérkőzhetik a gyakorlatias cselekvés szféráival. A gazdasági látóterű kapitalizmus ráadásul evidensen globalizáló érdekű, a nemzeti sajátosság és az individuális különösség számára nem érték, hanem nehézség, akadály, legjobb esetben is csak megtűrt kuriozitás. E gazdasági civilizáció a maga instrumentális gondolkozását, bürokratikus intézésrendjét folyamatosan terjeszti ki az oktatás, a művelődés, a szellem intézményi zárványaira is. Egy budapesti bölcsészkaron dolgozom, s munkahelyemnek egyáltalán nem róhatom fel, hogy az egyetemi gépezet kizárólag a trendek és kimutatások jegyében tart engem számon, hogy hasznosságom vagy haszontalanságom a tudományos fokozatok meglétén vagy hiányán, a publikációs jegyzék, a konferencia-részvétel, az idézettség számadatain s az egyetemet ellenőrző, legitimáló hatalmi körökhöz való kapcsolataimon fordul meg, hiszen más egyetemek, karok oktatói is pontosan ugyanilyen adottságok közepette, ugyanezen mechanikus gépezet fogaskerekeiként működnek. Hogy mi újat gondolok Arany Jánosról, hogy vannak-e másokéitól különböző meggyőződéseim (hogy ezeket korrekt tudományos érvekkel meg tudom-e védeni), hogy hallgatóim tanulnak-e tőlem valami mást is, mint tudós kollégáimtól és tanártársaimtól – e kérdések a gépezet logikájától teljességgel idegenek, s megítélésemben semmilyen szerepet nem játszanak.

A világháború befejezése után születtem, gyerekkorom és ifjúságom a hatvanas-nyolcvanas évekre esett. A kataklizma nyomán járó megrendülés és annak kulturális következményei így már csak távolabbról jutottak el hozzám. A kommunizmus hitelvei, mint annyiunknak, nekem sem kínáltak elfogadható alternatívát, de az 1968 utáni, kiábrándultságban szocializálódott világ is idegen maradt számomra. Hogy a válságérzékelő

újkori modernitásnak jó okai vannak a szorongásra, azt magam is nemegyszer megerősítettem, kifejtettem. De azzal a kulturális attitűddel, amely a szellemi presztízs jelvényeit a negativitások leleményes megkeresésével és felmutatásával azonosítja – a hit hiányát, a közösségi cselekvésből való kiábrándultságot, az identitászerzés nehézségeit, a gondviselő, személyes Isten távollétét programos intellektuális mutatványként prezentálja – mindmáig nem tudtam megbarátkozni. A reflektív kételkedés mindent elsöprő áradatában ugyan miért ne kellene támaszok után kutatnunk? A bizonyosságok, hitek mért ne volnának ugyanolyan fontosak számunkra, mint a dinamikus változás sodrása? A szelferőre, egységre, teljességre vágyó pszichikumot miért kellene megtagadnunk a mindenható töredékesség, a szofisztikált teóriákkal igazolt decentráltság kedvéért? A szenvedély, a szenvedés, a küldetés- és feladatvágy attitűdjei mért volnának alábbvalók, mint a kívülállás fölényes, intellektuális játékai? Kérdéseimet a posztmodern magabiztos játékkultúrájában szocializálódott nemzedék alighanem meg sem érti, s ha értené is, egy korérzület védelmében óhatatlanul alkalmatlannak, avittnak kell bélyegeznie.

A történelemnek persze nincsen vége. A jelen pusztító ellentmondásai, meglehet, a jövőben magasabb egységben oldódnak majd meg. Az egydimenziós világot arányosabb, teljesebb életberendezkedés követheti, s alig pár évtized múlva a posztmodern paradigmaváltó önbizalma is nevetséges önáltatásnak bizonyulhat. A gazdasági elvű éra módosulásának esélyét mindazonáltal a tényekből nemigen lehet kiolvasni. A kapitalizmus életmintaszabó, cselekvésirányító instrumentalitását mindeddig semmilyen erő nem tudta háttérbe szorítani. A marginalitások lázongó lendülete, a létében fenyegetett *életvilág* ellenállása, a szellemi vágyak embersége mindegyre kicsorbult rajta. A feudalizmusok szabadságkorlátainak áttöréséért, úgy tűnik, óhatatlanul a gazdasági világrend túlhatalmának elismerésével kell fizetnünk. S a tények nem kecsegtetnek sok reménnyel Magyarország jövőjét illetően sem. Lehetőségrendszerünk, adottságegyüttesünk az elmúlt húsz évben sem változott jelentősen. Nemzeti érdekeink megvédéséhez, szuverenitásunk elismertetéséhez hiányzik az erő. A velünk kapcsolatos előítéleteket a múlt: a trianoni béke (amit műveltek velünk) és a második világháborús részvétel (amibe mi magunk sodródtunk bele) egyébként is eleve meghatározzák, tartósítják. Népeiségünk fogy, a szerencsés európai államok polgárainak életlehetőségeit nem tudjuk közelíteni; határon kívül rekedt, egyre erősebb szórványban élő honfitársaink számára az elkötelezett, teljes magyar identitás mind kevésbé válik vonzóvá és lehetőségessé.

Persze a vitális akarat nagyon jól teszi, ha a rosszhiszemű értelem helyzetértékeléseit, determinációs látleteit nem veszi véresen komolyan. A megváltoztathatatlant hagyjuk békén, a megváltoztatható ügyeken dolgozzunk teljes erőből, és sose tévesszük el, hogy az adott jelenségcsoporttal szemben éppen melyik attitűdre van szükség – figyelmeztet arányérzékre a régi bölcsesség is. Csak hát a különbségtétel nem olyan egyszerű! A megváltoztathatót és a megváltoztathatatlant nem egykönnyen tudjuk szétszálazni, elkülöníteni! Mai irodalomértésünk lényegi vonásait szemügyre véve is kedvünkre töprenghetünk. A standard premisszák, preferenciátételezések, érvelésmögöttes hinterlandok még csak-csak fölismerhetők, kihámozhatók a kritikai szövegek sűrűjéből. De a látellellem egymagában nem megyünk sokra. A genealógia, a történeti, kulturális beágyazottság felderítése nélkül képtelenek vagyunk felmérni az elvek képviselte determinációs erőit. A jelen metszetét látjuk ugyan, de nem tudjuk eldönteni, esetlegesebb, változó-

kony-változtatható jelenségcsoportot látunk magunk előtt, vagy mélyebb meghatározottságok által befolyásolt alakulástörténeti végeredménnyel van dolgunk!

Ámbátor senki sem vehetné tőlünk rossz néven, ha lépten-nyomon mélyebb determinációs okokat szimatolnánk. kelet-közép-európai létünkben ugyanis megéltünk egy példátlan következményekkel járó intermezzót. A pártállami szocializmus 1948 után olyan agresszív erővel forgatta fel a magyar kultúra működési rendszerét, szüntette meg a normális folytonosságot, alkotta meg a tabuk, tiltások, értékpreferencia-kijelölések hálózatát, rendelte el az optimizmus, a progresszív haladás, a társadalmi, osztályérdekű realizmus ideológemáit, hogy író és irodalomértelmező egyértelműen attól koldult. Igazán nem sok újdonságot mondok azzal, hogy az 1990 előtti negyven év magyarországi irodalmának primer és szekunder szövegei bizonyos sajtósági rezisztencia jegyében fogantak, folyamatosan az elrendelő, normaszabó szocializmussal hadakoztak. E küzdelmes birkózást felfoghatjuk patetikus szabadságharcként, de láthatjuk úgy is, hogy a belekényszerítettség medrében vergődő szellem bizony jelentős torzulásokat szenvedett el, és a szabadság ösvényeit elhagyva, végül álutakra tévedt. A magyar irodalomértés e zsákutcái már a hetvenes-nyolcvanas évekre kialakulnak, megszilárdulnak, s az ezredfordulóra – én legalábbis így látom – hatalmasan tovább bővülnek, roppant hálózatot alakítottak ki, gazdag, kusza metropolist alkotnak,

A hetvenes-nyolcvanas években hangsúlyosan jelentkező új irodalmi gondolkozás minden téren a szocialista ideológemák meghaladásának igényével indult, igazán nem csodálkozhatunk gyors legitimációján, viharos sikerén. Hiszen kinek nem volt elege akkoriban a kommunizmus tabuiból, a haladáselvű optimizmus direktívájából, a közéletiség, a valóságtükrözés, a realizmus Prokrusztész-ágyából, a „tartalomesztétika” primitívségéből! Ki nem volt éhes a sok-sok pompázatosan csillogó paradicsomi almára, ki ne akart volna barátkozni a szabad világ izgalmas teóriáival, a hermeneutikával, a formalizmussal, a fenomenológiával, a strukturalizmussal, a befogadásesztetikával, a dekonstrukcióval, a feminista elmélettel! Ki ne érezte volna méltó, szép feladatnak, hogy a Révaiék-féle primitivitást félresöpörve újraalkossuk a magyar irodalmi tradíciót, eltöprengjünk sajtószerűségén és európaiságán, megkeressük helyét a világirodalom roppant térképén! Ki ne érezte volna, hogy a „burzsoá pesszimizmus” kifejezés méltatlanná, nevetségessé vált, hogy az egyensúlyhiány, a létbizonytalanság fogalmait immáron nem tekinthetjük téveszméknek, hogy a modern művészet válságkifejező karaktervonásaival kapcsolatban sok-sok átgondolni való van! És ugyan ki emelt volna szót a megmerevedettnek, ki-üresültnek tetsző hagyomány (a „realizmuselvűnek álcázott publicisztikusság”) védelmében, amikor az új, fölforgató, megújító művészeti technikák vakító fénye úgy szikrázott, mint egy égő magnéziumrudacska! A fogalmi primitívség világát karnyújtásnyi közelben tudva, ki ne gyönyörködött volna a fogalmak mennyei zenéjében! Ki ne érezte volna, hogy varázsigéket mormolunk, amikor az „esztétikai információ”, a „kód”, a „denotáció”, a „hermeneutika” szavakat kiejtjük a szánkunk! S ki ne tette volna boldogan félre a régi, kompromittálódott gyakorlatias-történetes színezetű kifejezéseket, ha *teóriát* mondhatott, ha minden varázsigék e legnagyobbikát forgathatta a nyelvén!

Az új legitimációja, ismétlem, viharosan sikeres volt. A hetvenes-nyolcvanas évek igazságai rohamosan terjedtek és épültek be a magyar irodalomértés intézményi rendszerébe. Arany János mandátumossága egyszeriben gyanússá, művészileg termékletlenné vált, *A szegény kisgyermek panasza*i „románcossága” tétova megtorpanásnak tűnt az *Édes*

Anna autentikus tragikumával és az *Esti Kornél* átfogó iróniájával szemben, Esterházy Péter *Termelési regénye* nagyszabású James Joyce-i kísérletnek mutatkozott, s Bereményi, Nádas, Esterházy műveit mindinkább olyasféle, radikális paradigmaváltást szuggeráló fogalmak vették körül, mint a „lényegesen megváltozott valóság szemlélet”, „az epikai kód esztétikai meghatározottságának fölismérése”, „az epikai nyelv gyökeres átalakítása”.

A hetvenes-nyolcvanas évek új irodalomértése, nem lehet elégszer hangsúlyoznunk, a kommunista tabukra hivatkozva legitimálta önmagát, ugyanakkor már kezdetben gondot fordított arra, hogy igazságait kiterjessze, általánosítsa. Az ötvenes-hatvanas évekre utaló, indokoltan elmarasztaló szókapcsolatok és az inszINUÁCIÓ hatókörét kiterjesztő körülírások, minősítések már az 1984-ben megjelent, program- és mintaadó Kulcsár Szabó Ernő-könyvben, *A zavarbaejtő elbeszélésben* is teljességgel összekeveredtek. A „realizmus-elvűnek álcázott publicisztikusság” és „a magyar irodalom fő hagyományának közleménycentrikus modellje” egymásra montírozódtak, s változatos szókapcsolatok sokasága hozta kapcsolatba irodalmi tradícióink „fő sodrát” valamiféle elmaradottsággal, ódivatúsággal. És hova fejlődött, milyen fokokra ért fel e kiterjesztő általánosítás az elkövetkező két-három évtizedben! A magyar irodalomértésre a tisztázatlan egybemosások, negativitásfantomok, inkorrekt körülírások micsoda áradata zúdult, a lázas előremenekülésben mennyire beszűkült a többirányú látás, milyen végletesen elveszett mindennemű körültekintés, megfontoltság! Az ötvenes-hatvanas évek kényszerzubonyos ostobaságai-ból mennyi és mennyi új ostobaság fakadt, a végiggondolatlan, presztízsszabó premisz-szák, meggyőződéses, módszertani előírások micsoda kavalkádja jött létre a XXI. század elejére!

A progresszió és a burzsoá pesszimizmus valamikori harci terepe nyomán új, nagyszabású csatatér született. A legbefolyásosabb mai magyar irodalomtudós a kilencvenes évektől új irodalomtörténeti víziót honosított meg. Modern irodalmunk fejlődéstörténete e látásban ádáz küzdelem színhelyévé válik: a *rossz* és a *jó*, az elmaradott magyar irodalomértés és a sokféle előtaggal felszerelt autentikus modernitás harcolnak egymással. A nemzeti irodalom sajtószerevése Kulcsár Szabó Ernő folyamatrajzaiban minden pozitív értéklehetőségtől megfosztatik, s az „ideologikus térségi létértelmezés”, a „regionális horizont” negatív kódjai által jelenik meg. A magyar irodalom és a nyugat-európai folyamatok egybevetésekor a tükörszerű hasonlóság, az egyoldalú megfelelés viszonylatai érvényesülnek, az eltérés, a másféleség csak vétségként, elmaradottságként, megkésett-séggként képes megmutatkozni. A „nemzeti individualitás” fogalma e rendszerben nem ütheti fel a fejét, a magyar irodalom, irodalomértés dolga az, hogy felismerje és kövesse az autentikus centrumok útmutatását. A korábban burzsoá távlatlanságként jellemzett válságfelismerés, krízistudat a vízióban nem sokoldalú, sokszempontú értelmezést kap, hanem egy csapásra a hitelesség, a mindenható egyetemesség egyetlen, szubsztanciális attribútumává válik. Az operatív művelet a történeti fejlődéselv és az értékelés problémáját is íziben megoldja. Az irodalom metamorfózisait tudniillik a válságfelismerés újabb s újabb paradigmaváltásai által lehet és kell megértenünk, és az érték attól függ, hogy az alkotó a válságtudatosság, válságazonosság milyen fokára tudott feljutni. A válságfelismerés legautentikusabb, legigazabb fokán mindennemű antropomorf téveszmét leleplezünk. A nyelvi megelőzőttségét megértő irodalom végül bármiféle „humánideológia”-ról lemond. A világ és a szerző, a befogadó és a személyiség, a karakter és a saját-szerűség fogalmai voltaképpen értelmetlenné válnak, a korszerűség kritériumainak meg-

felelő irodalmi műben a nyelv beszél, az ember csak annyiban, amennyiben megfelel a nyelvnek.

Az absztrakt determinációs fétisként elgondolt egynemű, egységes nyelv természetesen semmilyen nyelvtudományi hitelességnek nem felel meg, s az emberi tapasztalás világát tökéletesen semmibe vevő teória az újkori gondolkozás legalapvetőbb, leglényegibb sajátosságából űz gúnyt, már tudniillik abból a meggyőződésből, hogy a tudományos gondolkozás nem lehet egyoldalúan spekulatív, univerzálialelvű, hogy az empiriával föltétlenül számolnunk kell, ha töprengéseinknek hitelt akarunk adni. Az empirizmushoz persze hozzátartozik a józan ész megbecsülése és használata, s ha a teória szakít az empiriával, szakítania kell a józan ésszel is. A tényeket és a rájuk vonatkozó nyilvánvaló, világos gondolkozási lehetőségeket (az önmagukat közvetlenül kínáló igazságokat) így föltétlenül ki kell zárni a kulturális presztízis és a presztízisértékű irodalomtudományi gondolkozás köréből. E kizárásra már csak azért is szükség van, hogy a teóriát s a teoretikus látszatokat (az elméleti igény benyomását keltő homlokzatépítő mutatványokat) szubsztancializálni, mitizálni lehessen, s a legveszélyesebb vitapartner, a józan ész (a hozzá kapcsolódó, érvelési világosságot és következetességet, a fogalmi konstrukciókkal szembeni elővigyázatossági, ellenőrző igényeket) teljességgel félre lehessen söpörni. A bonyolultságot és bonyolítást így per excellence, mindenek fölött álló presztízisértéké lehet tenni, s az egyszerű, fölismerő gondolat nemcsak nélkülözhetővé válik, hanem a tudomány s az autentikus irodalomértés körein kívül kerül. Antoine Compagnon kitérő, magyarul is olvasható könyvében a józan ész álláspontját érvényesítve ha nem is lebecsülően, mindenesetre reflektív módon viszonyul az egész modern irodalmi teóriához. Az elméleteket annyiban tartja igazán hasznosoknak, termékenyeknek, amennyiben gondolkozásunk lazaságaira, elégtelenségeire figyelmeztetnek (irodalomértési fogalmaink felülvizsgálatára sarkallnak), de nagyon is problematikusnak látja, ha a teória a rendszeralkotás bűvkörébe tér meg, végleg elszakad a józan észtól, s radikális szembeállításokhoz ragaszkodik, még ha e radikalizmushoz önnön működésmódja szükségképpen juttatja is el. A modern irodalomelmélet termékeny periódusát Compagnon az 1970 körüli évekhez köti, s világos érveléssel mutatja ki a későbbi processzusban mind gyakoribb, rendszerfetisiszta, dogmaállító, végletekhez ragaszkodó építkezés problematikus eljárásait, inkorrekt argumentációját, legyen szó a szerző halálának tézisééről, a „szerzői szándék” eltüntetéséről (a fogalom inszINUÁLását elősegítő, inkorrekt argumentációkról), a párhuzamos szöveghelyek módszerének tilalmáról, a szöveggel szemben érvényesített koherenciaigény elutasításáról, leleplezéséről...

A francia professzor normális, újkori ember módjára reflektálni meri a modern teória világát, a magyar irodalomértés döntő része viszont a rendszerváltást követő évtizedekben egyre inkább a mitizálások, szubsztancializálások útjait járta. E szubsztancializálás fontos eleme volt a fogalmak presztízisének erőszakos megnövelése, a konceptualizáló absztrakció „elszabadítása” is. A nyugat-európai (észak-amerikai) irodalomtudósok, kritikusok jó része ma is ügyel arra, hogy a fogalmakat megrostálja, megrágya, jelentésüket, használati módjukat lehetőleg egyértelművé, felismerhetővé tegye, a konceptualizációt a gondolat szolgálatába állítsa. Napjainkban és honunkban azonban a tudományos, kritikai közbeszédben a fogalmak elszabadulásának, önérvényre jutásának valóságos kavalkádját konstatálhatjuk. A terminus technicusok nem csupán korrekt használati jelzések nélkül, követhetetlenül sokféle értelemben, de gyakran szubjektív szóalkotások formájában

sorjáznak a szövegekben, nemcsak a gondolatot takarják, helyettesítik, kiváltják, de rendszeresen megszemélyesítődnek, életre is kelnek. Ilyenkor a szerző helyett a szöveg válik a sajtószereplővé, karakteresség megteremtőjévé, s maga kezdeményez, folytat más szövegekkel párbeszédet, az értelmezőt eltüntetve, a külső világra vonatkozó referenciákat kizárva, és a szövegköziséget az irodalom egyetlen, igazi, autentikus létmódjaként látatva, szuggerálva.

A fenti látélet, ha csak fele is igaz, nem sok jóról beszél. A magyar irodalomértés, újfent megerősíthetjük, a kommunista egyoldalúságok kötelmeitől megszabadulván nem a körültekintés, a szabadság útját választotta. Nem a *nyitottság, természetes többszemponúság, a biztos műveltséghez kapcsolódó, szuverén reflektivitásigény, a homlokzatok, látványelemek mögé látó méltóság* kultúrájához tért meg, amely pedig a XIX. és a XX. században (egészen a kommunista fordulatig) példa- és mintaadó gondolkodóinkat, tudósait, esszéistáinkat, kritikusainkat mindig is jellemezte. De a folyamatot és a „végeredményt” kellő rezignációval a meghatározottságokról szóló íráskezdő töprengésekhez is hozzákapcsolhatjuk. Nem volt nagyrészt szükségképpen, ami velünk megtörtént? – tolauskodik fel mindegyre a szomorú kérdés. A szocializmus „torzításvilága” nem égett vajon olyan mélyre bennünk, hogy előjeleket cserélve sem tudhattunk tőle szabadulni? A látszatra nagyon is másféle (éppenséggel az egyetemesség igényét hirdető) irodalomtörténeti, irodalomantropológiai víziók mögül tán nem kandikál ki mindegyre a belénk sulykolt teleologikus látásmód, a végső stádium felé haladás gondolata, a totalizáló világmagyarázat rögeszméje? A teória abszolutizálásának, tapasztalattól elszakításának gesztusa és művelési rendje nem emlékeztet élenken arra a gondolkozásmódra, amelyet Karl Marx (és a nyomán járó elméletírók, köztük a kommunista Lukács György is) képviseltek, s amelyről naivan azt gondoltuk, a rendszerváltással végleg meghaladtuk? Az optimizmusigény, a progresszióféltések, közösségmítoszok elleni lázongásokból nem elkerülhetetlen természetességgel nőttek ki az ellenkező irányú kényszeredettségek dacreakciós dogmái: a programmá emelt krízisfetiszmus, a válság felismeréséhez kapcsolt, mechanikus értékelő rendszer, az izolált, radikálisan elszigetelt individuum totalizálása és az ember társas, közösségi viszonyrendszerének háttérbe szorítása?

És vajon jöhetett ki egyáltalán valami jó abból, hogy a nagy gondolkozási körökbe, a teóriák, gondolatok nemzetközi versenyébe váratlanul, felkészületlenül, a mögöttünk álló négy évtized rögzítette gátlásokkal, kisebbségi érzésekkel csöppentünk bele? Nem volt tudható már jó előre, hogy irodalmunk és a Nyugat irodalma (irodalmi gondolkozása) között óhatatlanul a megfelelések, megfeleltetések, illeszkedések fogalmi fognak majd „közvetíteni”? És nem volt ab ovo pusztító ez az egész hiátus, ez a normális kontinuitás kiszorító senkiföldje-szituáció? Vagy tán a tabula rasa-helyzet nem mindenkor az új jelszavával operáló (újszerűnek ható terminus technikusokkal bővülő) agresszív karrieristák, ügyeskedők lehetőségeit növeli korlátlanul, a többoldalú szemlélet, a körültekintés esélyeit eleve összezsugorítva, lenullázva? És vajon fogadhattuk-e felkészülten a kapitalizmus hirtelen ránk szakadt világát, s vele a humaniorák további visszaszorítását, a technokrata, globalizációs trendek expanzióját? Csodálkozhatunk-e azon, hogy a humán beszédmódok, humán tudományok amúgy is meglévő kisebbségi érzése még tovább fokozódott? Hogy e kisebbségi érzés nemcsak az irodalmi megértés sajtószereplőségének mikéntjét-hogyanját nem merte firtatni a technokrácia színe előtt, de irodalomértésünk legbefolyásosabb, leginkább mintaadó része demonstratívan részesítette előny-

ben a globalizáló tendenciákat, az individualitást kiküszöbölő, általánosító konstrukciókat és a presztízsjelvények, homlokzatok, mutatóanyagok beszédmódját is?

És ebből az egész történetből vajon nem olvashatók ki még tágabb körű, még súlyosabb meghatározottság-elemek? Az irodalmi beszéd felelőtlen, üres játékká alakítása, az érvelési tisztaság elvetése, a presztízsteremtő, homlokzatállító funkciók domináns szerepbe kerülése vajon nem jelzi azt is, hogy a „kultúra munkása” már nem érzel maga előtt olyan funkciókat, lehetőségeket, feladatokat, amelyek az emberek s a világ tágabb köreiből kötnek, kapcsolnak? A saját tradíciójától való aggasztó elidegenedés, az értékeinket, sajtószerűségünket lebecsülő öngresszivitás nem utal világosan nemzeti szocializációjunk tágabb körű meghiúsulásaira? Nem arról tanúskodik, hogy természetes önvédő reflexeink, ösztöneink immáron leépültek, a működéshez, építéshez nincs elegendő erőnk, a „Névben él csak, többé nincs jelen” stádiumában vagyunk, ahogyan régi költők a kifulladás, kivérzés végső stációját oly pontosan, szabatosan körülírta?

Ahogy utolsó mondataim végletes elkomorulása jelzi, a külső, belső meghatározottságok súlyai alighanem valóban nagy erővel nehezdednek ránk. A megváltoztatható és a megváltoztathatatlan szétválogatásához éppen csak hozzákezdtem, s az egyik kupac – úgy tűnik – máris nagyra nőtt, a másik pedig, mondhatni, egyáltalán nem mutatkozik. De legyen ez a szomorúság csak hamupipőkei hangulat! Töprengéseim bevallottan, vállaltan szubjektívek, és szerzőjüktől nagyon távol áll a determinizmus fétissé növelésének szándéka. Ha furcsán hangzik is, magam kívánom legjobban, hogy e komor látélet túlzásként lepleződjön le! Hogy a fent körülírt jelenségek kiterjedtségükben, erejükben, befolyásukban végül is csekélyebbnek, jelentéktelenebbnek bizonyuljanak, mint ahogyan én látom és láttatom őket! Hogy a *megváltoztatható* dolgok kupaca mégiscsak nőjön, gyarapodjék!

Energiák, aktív cselekvésérők ugyanis, ahogy írásom elején említettem, főként a szabadságtudatból, a pozitív attitűdökből származnak. A *commotió*tól véglegesen nem szabad elállnunk – ez a melankolikus Arany János javallata is. „De hiú tett is jobb áldatlan panasznál: / Űz gondot, unalmat, és a mozgás használ” – írja az *Őszikék*-ciklus szomorkás nyitányában. A szabad aktivitást állítja a megköztözöttség elé kedves (vadász)íróm, a filozofikus vénájú Széchenyi Zsigmond is *Nábar* című útirajzában, bár meditációját a rá jellemző, profanizáló (fekete) humorral itatja át. A hosszú tengeri utazás végén Bombaybe behajózó Széchenyit az indiai öböl roppant moszatmezői fogadják. A gróf megborzong azon, hogy itt bizony úszva nem lehetne menekülni, mert a vonagló tengeri csáperdő azonnal gúzsba kötne az embert. Mennyivel jobb ennél Afrika! – sóhajt fel. „Ott, ha vízbe esik valaki, legalább kedve szerint rugdalózhat, mielőtt a cápa bekapná.”

NYILASY BALÁZS (1950) irodalomtörténész. Debrecenben végzett magyar–orosz szakon. A Károli Gáspár Református Egyetem docense. Utóbbi kötete: *A 19. századi modern magyar románc* (2011).